

Tonyukuk Yazıtındaki Problemlili Bir Cümle Üzerine*

Yrd.Doç.Dr. Erhan AYDIN**

Özet: Tonyukuk Yazıtının 8. satırında (T I G 1) geçen □ işaretinin ses değeri üzerinde uzun süre tartışılmış ve bu işaretin hangi ses ya da sesleri karşıladığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu işaretin hangi ses ya da sesleri karşıladığı netlik kazanmadığı için de işaretin bulunduğu kelime ile cümle, çeşitli şekillerde okunmuş ve anlamlandırılmıştır. Sözü edilen işarete genellikle aş şeklinde ses değeri verilmiş ve bu işaret, Hemçik-Çırgakı (E41) Yazıtında geçen benzer işaret ile eş tutulmuştur. Ancak □ işaretinin yanında bulunan ve ince ünlüyü gösteren g² sesi gözardı edilmiş ya da yanlış yazım olduğu öne sürülmüştür.

Bu yazıda □ şeklindeki işarete yeni bir ses değeri verilecek, kelime yeniden okunacak ve anlamlandırılacak, kelimenin yazımında herhangi bir yanlışlık ya da eksiklik olmadığı ortaya konulacaktır. Yazının ilk bölümünde daha önce yapılan çalışmalara değinilecek, sonra kendi görüşlerimizi dile getireceğimiz bölüm de 1) □ işaretine *lb çift ünsüz ses değerinin verilmesi, 2) uçuk kelimesinin incelenmesi, 3) *elbeg kelimesinin incelenmesi, olmak üzere üçe ayrılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 1. Türk runik metinleri. 2. Kök Türkler. 3. Tonyukuk Yazıtı. 4. uçuk. 5. elbeg

Giriş

T I G 1 (8)'de geçen □ işaretinin ses değeri üzerinde uzun süre tartışılmış ve bu işaretin hangi ses ya da sesleri karşıladığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Hangi ses ya da sesleri karşıladığı kesin olarak belirlenemediği için, işaretin bulunduğu cümle de uzun zaman tartışılmıştır. Bu çalışmada, □ işaretine verilen ses değerleri ve işaretin geçtiği cümlelerin okunuşu ve anlamlandırma denemeleriyle daha önce ortaya konulan görüşler kronolojik olarak sıralandıktan sonra hem sözü edilen işarete yeni bir ses değeri verilecek hem de cümle yeniden okunup anlamlandırılacaktır. Kendi görüşlerimizin dile getirildiği bölüm 1) □ işaretine *lb çift ünsüz ses değerinin verilmesi, 2) uçuk kelimesinin incelenmesi, 3) elbeg kelimesinin incelenmesi olmak üzere üçe ayrılacaktır.

---

* Bu yazı 11-13 Mayıs 2005 tarihlerinde yapılan I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumuna (Gazi Üniversitesi/Ankara) sunulmuş bildiridir.

** Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü / KAYSERİ
erhana@erciyes.edu.tr

Önceki Okuyuş ve Anlamlandırmalar

Radloff: *yagımız (?) tãgirã uçuk tãg erti, biz bãg ertimiz.* ‘gegen den Angriff unserer Feinde war es hart wie Sehnen (?), wir aber waren die Bege’ (1899: 5); sözlükte: *uçuk ‘die Sehne (?)’ (1899: 92); bãg ‘der Beg’ (1899: 102).

Thomsen: Thomsen 1916 yılında yayımlanan *Turcica* adlı çalışmasında *andãg* kelimesini açıklarken T I G 1’de geçen €̨ işaretlerini *andãg* olarak okumuş, Radloff’un *bãg* okuyuşunu ve ‘wir aber waren die Bege’ şeklindeki anlamlandırmasını eleştirdikten sonra kendisi de ‘so waren (lebten) wir’ şeklinde anlamlandırmıştır (2002: 411, not 2). Thomsen, Tonyukuk metnini bütünüyle yayımlamamış ancak 1924 yılında yayımlanan çalışmasında bu bölümün ikinci kısmı, yani €̨ işaretleri ile ilgili okuma ve anlamlandırma denemesini devam ettirmiş ve kelimeyi *andãg* olarak okumuş, ‘so war unsere Lage’ olarak anlamlandırmıştır (1924: 163).

Orkun: *yagımız tegre uç^uk t^g erti; biz s^eğ ertimiz* ‘Düşmanımız etrafta kuş gibi idi. Biz müteyakkız (?) idik’ (1936: 102). Sözlükte: uçuk ‘kuş, avcu kuşu’ (1941: 122); sãg ‘uyanık, zeyrek, müteyakkız’ (1941: 97). Orkun, notlarda (not: 4) Thomsen’in *andeg* şeklindeki okuyuşunu eleştirerek burada bulunan işaretin *nt* olamayacağını, *nt* çift ünsüzünün başka bir işaretle gösterildiğini vurguladıktan sonra KT D 12 ve BK D 11’de geçen *kañım kagan süsi böri tãg ărmiş yagısı koñi tãg ărmiş* cümlesi ile paralellik kurmaya çalışmıştır. Sonuç olarak Kâşgarî’de geçen *sak er* kelime ikilisinden hareket ederek problemlili kelimeyi seğ okumuş ve ‘müteyakkız (?)’ olarak anlamlandırmıştır (1936: 122-123).

Gabain: *şük* < Soğd. (*şwk, şwq*) ‘sakin’ (1988 § 296) ve *yagımız tãgrã uçuk tãg erti* ‘düşmanımız etrafta uçar gibi idi’ (1988: §286).

Elöve: A. U. Elöve, Türkçeye çevirdiği J. Deny’nin *Türk Dili Grameri* adlı eserinin sonuna eklediği notlarda problemlili olan €̨ işaretlerini şüg okumuş ve ‘sessiz’ olarak anlamlandırmıştır (Deny 1941: 902).

Malov: *yagımız tãgirã uçuk tãg erti, biz şãg ertimiz* (1951: 61). ‘vragi naşi bili krugom, kak hişnie ptitsı, mı bili (dlyanih) padal’yu’ (1951: 65).

Tuna: *yagımız tegre uçuk teg erti biz aşak [teg] ertimiz* ‘çevre düşmanımız dağ doruğu gibi idi, biz dağ dibi gibi idik’ (1957: 78). Tuna, problemlili cümleye ait açıklamalarında Thomsen ve Malov’un okuma ve anlamlandırma önerilerine değindikten sonra Orkun ve Elöve’nin okuma ve özellikle anlamlandırma denemelerini eleştirmiştir. Tuna, burada üzerinde durduğumuz işareti Hemçik-Çırgakı Yazıtında geçen ve €̨ işaretine benzer işaret ile eş tutmuş ve sözü edilen işaretin aş olarak okunması gerektiğini savunmuştur. €̨ işaretinin ardından gelen ve genellikle g² olarak okunan sesin de k¹ okunması gerektiğini belirtmiş ve kelimeyi aşak olarak okumuş, ‘dağ dibi’ olarak anlam-

landırmıştır. Cümlede geçen *uçuk* kelimesi için de ‘dağın zirvesi, sivri tepesi’ anlamını vermiştir (1957: 77-78).

Elöve: A. U. Elöve, O. N. Tuna’nın kendi görüşlerini eleştirmesine cevap olarak kaleme aldığı yazısının başında kök hecede yuvarlak ünlünün gösterilip gösterilmediği sorununu tartıştıktan sonra problemlili kelimeyi *şüg* okumakta ısrar etmiştir. Elöve, problemlili cümleyi şu şekilde okuyup anlamlandırmıştır: *y^og^m’z t^ägrä uçuk t^äg^ärti bⁱz ş^üg^ärt^m’z* ‘düşmanımız (çepe)çevre cin gibi idi biz (hareketsiz) sessiz idik’ (1958: 85). Elöve, *uçuk* için ‘cin, peri’ anlamını vermiş ve bu önerisini de *Derleme Sözlüğü ve Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*’ne dayandırmıştır. *şüg* için ise ‘sessiz’ anlamını vermiştir (1958: 85).

Aalto: *y^og^m’z t^äg^är^ä uçuk t^äg^ärti biz säg^ärt^m’z*, ‘Unser Fett zu berühren – es war wie Sehnen. Wir waren (wie) ein Aas’ (1958: 32-33).

Giraud: *yagımız tägrä uçutäg ärti biz aytäg ärtimiz* (1961: 54). Sözlükte: *uç-* ‘voler, s’envoler’, *uç-uk* ‘envolé’ (1961: 155); *ay* ‘oiseau de proie, gerfaut’ (1961: 138). Notlarda: Giraud cümleyi KT D 12 ve BK D 11’de geçen *kagan süsi böri-täg ärmış*, *yagısı koñ-täg ärmış* cümlesi ile bu cümleyi anlam bakımından karşılaştırmış ve Kâşgarî’de geçen *ay* ‘yağı ile ilâç yapılan bir kuş adı. Bunun yağı avuç içine sürülürse yağ avucun arka tarafına da geçermiş’ (I, 40) ile de karşılaştırmıştır (1961: 78).

Stebleva: *yagımız tägirä uçuç täg ärti biz şäg ärtimiz* (1965: 86), ‘vragi naşi krugom bili, kak hitsnie ptitsı mı bili padal’yu (1965: 125).

Tekin: *yagımız tägrä uçuç täg ärti, biz aşig (?) ärtimiz* (1968: 249), ‘Our enemies were like peaks (?) around us, and we were like a mountain pass (?)’ (1968: 284). Sözlükte: *uçuç* ‘summit, peak (?)’ (1968: 389); *aşig (?)* ‘mountain pass (?)’ (1968: 304).

DTS: *uçuç* ‘hişnaya ptitsa (?)’: *yagımız tegirä uçuç teg erti* ‘vragi naşi bili krugom kak hişnie ptitsı’ (604).

Ergin: *yagımız tegre oçuk teg erti, biz isig ertimiz* (1970: 92), ‘Düşmanımız etrafta ocak gibi idi, biz ateş idik’ (1970: 53). Sözlükte: *oçuk* ‘ocak’ (1970: 124); *isig* ‘ısı, sıcaklık, hararet, ateş’ (1970: 115).

Aydarov: *yagımız tegire uçuk teg erti biz şeg ertimiz* ‘vragi naşi krugom bili kak hişnie ptitsı, mı bili padal’yu’ (1971: 325).

Clauson: Clauson *uçuk* maddesini açıklarken kelimenin *oçok* olamayacağını ifade etmiştir. CC’de geçen *uçux* ‘chaff’ şekline de değinen Clauson, anlamları farklı olan ve hepsi de *uçuk* şeklinde yazılan kelimeleri incelemiştir. Sonuç olarak Clauson da *uçuk* kelimesine ‘kuş’ anlamını vermiş, problemlili cümlelerin ilk kısmını şu şekilde okuyup anlamlandırmıştır: *yagımız tegre uçuk teg erti* ‘our enemies were all round us like a flock of birds’ (EDPT 23a).

Erdal: *yagımız tägrä uçuk täg ärti* ‘our enemies around [us] were as if flown away’. Erdal’a göre bu pasajın yorumu tatmin edici değildir. Ona göre *uçuk* kelimesi *uç-* ‘to fly’ fiilinden yapılmış olup kendiliğinden (spontane) bir kelimedir (1991: 252).

Recebov-Memmedov: *yagımız tägirä uçuk täg erti, biz şäg ertimiz* (1993: 118), ‘yagımız etrafta yırtıcı guş tek idi, biz sayıg idik’ (1993: 122). Sözlükte: *uçuk* ‘guş, ov guşu’ (1993: 381); *şäg (säg)* ‘leş (?), yem’ (1993: 383).

Tekin: *y(a)g(i)m(i)z t(ä)grä oçuk t(ä)g (ä)rti biz aş <t>(ä)g (ä)rt(i)m(i)z* ‘Düşmanlarımız çepeçevre ocak gibi idi; biz (ortadaki) aş gibi idik’ (1994: 5). Sözlükte: *oçuk* ‘ocak’ (1994: 63); *aş* ‘aş, yemek, yiyecek’ (1994: 54). Açıklamalar bölümünde, önceki okuyuş ve anlamlandırmaları eleştiren Tekin, cümlede geçen ve genellikle *ş* veya *η* okunan işaretini, Yenisey yazıtlarının bazısında geçtiği ifade edilen işaret ile eş tutmuş ve bu işareti *aş* olarak okumuştur. Ayrıca yazıcının *t²* harfini yazmayı unuttuğunu da öne sürmüştür (1994: 31).

Berta: Berta da kendinden önceki okuma ve anlamlandırma denemelerini verdikten sonra problemlili cümlenin ilk kısmı (*yagımız tägrä uçuk täg ärti*) üzerinde durmuştur. Berta, hem *uç-* ‘fliegen’ anlamı üzerinde durmuş ve kelimeyi *uç- *-ok* şeklinde vermiş hem de CC’de geçen *uçuk* ‘Spreu’ kelimesine dikkat çekmiştir. Ancak Berta’ya göre *uçuk* kelimesinin anlamı ‘Spreu’ değil; ‘sayısız’ anlamı verebilecek bir kelimedir. Bu sebeple CC’de geçen *uçuk* ‘Spreu’ anlamının metne uygun düşmediğini belirtmiş, cümleyi şu şekilde anlamlandırmıştır: ‘unsere Feinde waren ringsum genau wie [unsere] Grenze(n)’. Burada *uç* ‘Grenze’ + (O)*k* (kuvvetlendirme edatı) şeklinde düşünülmüştür (1995: 315-316).

Tekin: *y(a)g(i)m(i)z tägrä oçoq t(ä)g (ä)rti* ‘our enemies were like a hearth around (us)’, *biz aş <t>(ä)g (ä)rt(i)m(i)z* ‘we were like food (in a cooking pot)’ (1995a: 213).

Tekin: *yağımız teğre oçuk teğ erti; biz aş <t>eğ ertimiz* ‘Düşmanlarımız çepeçevre ocak gibi idi; biz (ortadaki) aş gibi idik’ (1995b: 84 ve 85). Sözlükte: *aş* ‘aş, yemek, yiyecek’ (1995b: 98); *oçuk* ‘ocak’ (1995b: 107).

Rybatzki: *yagımız tägrä uçuç täg ärti biz aη täg ärtimiz* (1997: 46). ‘Unsere Feinde um uns herum waren wie eine Schar gewöhnlicher Vögel, wir waren wie Raubvögel (?)’ (1997: 87). Rybatzki T I G 1’deki hem *oçuk/uçuk* hem de *aş ~ aη* şekilleri üzerinde durmuştur. Yazımızın sonunda değineceğimiz gibi Yenisey yazıtlarının birkaçında geçen işaret ile benzerliğin söz konusu olmadığını belirtmiştir. Özellikle □ işaretinin *s²* ve *ş²*’yi karşılayamayacağı üzerinde duran Rybatzki’ye göre Tonyukuk yazıtında *s²* ve *ş²* ayrı işaretlerle gösterilmiştir (1997: 30, not 9). Çeviri bölümünde de her iki kelime (*uçuç* ve *aη*)

değerlendirilmiştir. Rybatzki, burada *uçuc* < *uç-* ‘fliegen’ + *-uq* ‘deverbale Substantive’ şeklinde açıklama yapmıştır. Rybatzki de diğerleri gibi KT D 12 ve BK D 11’de geçen *kañim kagan süsi böri tåg ärmış yagısı koñi tåg ärmış* cümlesi ile ilişkilendirmiştir. *añ* kelimesi için de Kâşgari’deki *añ* kelimesinden hareketle ‘*mytischer Vogel, Phönix; wilder Vogel, Raubvogel’ anlamını vermiş ve Man. *anggakū* < *angga* + *akū* ‘schafartiges weisses Fabeltier ohne Maul’ şeklinde açıklama yapmıştır (1997: 89, not 238).

Taube: J. Taube’ye göre metin şu şekilde okunmalı ve anlaşılmalıdır: *yagımız tågrä uçuk tåg ärti biz äñtåg ärtimiz* ‘unser Feind ringsum war wie Gefleg. Wir waren wie Jagdwild’ (2002: 336). Taube, açıklamalarında da problemler ikinci cümlede geçen işaret için “*ya aş[t]äg ya da añ[t]äg* okunabilir” demektedir (2002: 351). Taube, Rybatzki’den farklı olarak *t²* sesinin unutulduğu fikrini savunmayıp kare şeklindeki işareti doğrudan *ñt* çift ünsüzü olarak okumaktadır.

Karcavbay: S. Karcavbay’a göre cümle şu şekilde okunmalı ve anlamlandırılmalıdır: *yagımız tegire uçuk teg erti, biz şeg ertimiz* (2003: 216). ‘javımız aynala jirtkiş kustay edi. Biz [ortadağı] jemtik ispetti edik’ (2003: 221). Böylelikle Karcavbay, *uçuk* kelimesine ‘jirtkiş kus: yırtıcı kuş’; *şeg* kelimesine de ‘jemtik: yırtıcı kuş yiyeceği, leş’ anlamlarını vermiştir.

Berta: Berta, 2004 yılında Macarca olarak yayımladığı ve eski Türk yazıtlarının bazılarını işlediği eserinde bu cümleyi şu şekilde okuyup anlamlandırmıştır: *yagımız tågrä uçuk tåg ärti biz ?g ärtimiz* (2004: 48) ‘A bodun jóllakott (tkp. Torka tele) volt. Ellenségünk körben ngyzámбан (tkp. Mint a pelyva volt. Mi? Voltunk’ (2004: 77). Türkçesi: ‘Bodun boğazı tok idi. Düşman etrafta saman çöpü gibi (çok sayıda) idi. Biz ? idik’. Berta, problemler ilk kelimeyi *uçuk* şeklinde okuduktan sonra ‘saman çöpü’ olarak anlamlandırmakta, ikinci kelimeyi ise soru işareti ile karşılamaktadır.

Bizim Okuma ve Anlamlandırma Denememiz

Bu cümleyi iyi anlayabilmek için paragrafı olduğu gibi aşağıya alıyorum (Tekin 1994’e göre):

Keyik yiyü tabışgan yeyü olurur ertimiz bodun boguzi tok erti yagımız tegre oçuk teg erti biz aş <t>eg ertimiz ança olurur erkli oguzduntan küreg kelti.

Hem bu satırda hem de bir önceki satırda, yani T I B 7’de Tonyukuk, durumlarının iyi olduğundan bahsetmektedir. Av hayvanları yiyerek yaşadıklarından ve milletin karnının (boğazının) tok olduğundan söz ettikten sonra etraftaki düşmanlardan ve etraftaki düşmanların kendileri için tehlike oluşturmamasından söz etmesi bizce cümlelerin akışına uygun düşmemektedir. Halbuki *bodun boguzi tok erti* ‘milletin karnı (boğazı) toktu’ cümlesinden sonra halkın refahının iyi düzeyde olduğundan ve düşmanlarının sefalet içinde

olduklarından söz eden bir cümle ile devam etmesi metnin akışına daha uygun düşer. Kanaatimizce önceki okuyuşlarda hep etraftaki düşmanların tehlikesinden bahsedilmesinin en önemli sebebi KT D 12 ve BK D 11'de geçen *kaşım kagan süsi böri tög örmüş yağısı koñ tög örmüş* 'babam kağanın ordusu kurt gibi imiş; düşmanı (ise) koyun gibi imiş' cümlesidir. Oysa burada yapılan karşılaştırmada düşmanların tehlikesi, milletin güç durumunda oluşları vs.den değil aksine bolluk, bereket ve refah düzeylerinden söz edilmektedir. Bize göre cümle şu şekilde okunmalı ve anlaşılmalıdır: *yağımız tegre *uçuk teg erti biz *elbeg ertimiz*, 'düşmanlarımız etrafta tahıl kabuğu, saman (mec. yoksul, sefalet içinde) gibi idi biz (ise) zengin (bolluk içinde) idik'. Her iki kelime de cümleye ve paragrafın bütününe uygun düşüyor olsa da □ işaretine *lb çift ünsüz ses değerini vermekte ihtiyatlı davranmaktayız.

1. □ işareti: Tonyukuk I-II yazıtlarında bu işarete bir kez rastlanmaktadır. O da işlediğimiz cümlede geçmektedir. Bu işarete *nd, ıt, ı, s, ş* gibi değişik ses değerleri verilmiştir. Bunlardan *ş* ses değerinin verilip genellikle *aş* olarak okunmasının en önemli dayanağı, Yenisey yazıtlarının birkaçında geçen (örn. E41) ve □ işaretine benzeyen ve genellikle *ş¹* ses değeri verilen işarettir. Oysa bu yazıttaki (Hemçik-Çırgakı) işaretin köşelerinde çıkıntılar bulunmakta olup □ işaretinden bu yönüyle ayrılmaktadır, krş. (Tekin 1999: 15). Hâlbuki Malov, Hemçik-Çırgakı (E41) Yazıtındaki bu işareti tam bir kare şeklinde kaydetmişse de metnin fotoğraflarında bu işaretin köşeleri çıkıntılıdır, krş. (Malov 1952: 73 ve 75) ve (Vasil'ev 1983: 106). Dolayısıyla □ işareti ile birleştirmek en azından şeklen mümkün görünmemektedir. Üstelik yazıtlarda hem *ş* hem de *ı* sesini gösteren ve sıklıkla kullanılan işaretler bulunmaktadır.

Bugüne kadar verilen ses değerlerinin hiçbiri tatmin edici değildir. Yazıtın güney yüzünün ilk satırından itibaren bolluk, zenginlik ve refah içinde bir yaşantıdan söz edilmektedir. Ardından gelen cümlelerin de bu bolluk ve zenginlik ifade eden cümleyi anlam bakımından tamamlayabilmesi gerekir. Yukarıda da söylendiği gibi bizden önceki araştırmacılar, hep etraftaki düşmanların varlığından hareketle mücadele izlenimi veren (vasıf ismi) kelimeler aramış ve cümleyi de bu şekilde açıklamaya çalışmışlardır. Bizim bu işarete *lb çift ünsüz ses değerini vermiş olmamız yadırganabilir; ama yazıtlarda herhangi iki sesin bir araya gelerek çift ünsüz oluşturmasının başka örnekleri bulunmaktadır. Üstelik dört taşa da (Köl Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk I ve II) *l* ve *b* ünsüzlerinin yan yana gelerek bir kelime oluşturduklarına dair örnek bulunmamaktadır. Burada *l* ve *b* seslerinin yan yana gelmesine örnek olarak *İL-bilge* (KT D 11; BK D 10) gösterilebilirse de *il* ve *bilge* kelimeleri ayrı ayrı kelimelerdir. Aynı şekilde *İL-teriş* (KT D 11; BK D 10) de ayrı iki kelime olduğu için *lt* çift ünsüzünü karşılayan işaret (M) ile yazılmamış; *l* ve *t* ayrı ayrı

işaretlerle yazılmıştır. Çift ünsüz arama zorunluluğu sonucunda □ işaretinin *lb çift ünsüzü ile karşılanabileceğini düşünmekteyiz.

2. uçuk: Bu kelime genel olarak *oçuk/uçuk* şeklinde okunmuş ve ‘ocak’, özellikle *uç-* fiilinden *uç-uk* ‘kuş, yırtıcı kuş’ gibi anlamlar verilmiştir. Bizim düşüncemize göre *uçuk kelimesi CC’de de geçen ‘saman çöpü, kabuğu; tahıl kabuğu’ anlamında olup mecazi olarak ‘yoksul, fakir; zavallı; sefalet içinde’ anlamında kullanılmıştır. Cümlede geçen ve benzetme ilgisi kuran *teg* edatı da savımızı destekler niteliktedir. *uçuk* ‘saman çöpü, tahıl kabuğu’ kelimesi şu metinlerde geçmiştir:

uçux [*uçuh*] ‘spreu. towp pros’, CC 164, 23 l; krş. CC’nin Türkiye Türkçesine çevirisinde *uçuh* ‘samanlı buğday, tınaz’ (Grønbech 1942: 204).

uçuh ‘samanlı buğday, tınaz’ (KTS 291).

Clauson da CC’de geçen *uçux* kelimesini sözlüğüne almış ve ‘chaff’ anlamını vermiştir (EDPT 23a).

Kar.Mal. *uçuk* ‘kabuk, tahıl kabuğu’; *uçuk bürtük* ‘içi boş tahıl tanesi’; *uçuklu buday* ‘içi boş buğday tanesi’ (Tavkul 2000: 416).

3. elbeg: İkinci sorunlu kelimeyi de herhangi bir eksik veya yanlış yazım olduğunu düşünmeden *elbeg olarak okuyor ve ‘zengin, varlıklı, bolluk içinde’ anlamını veriyoruz. Aslen Moğolca olan *elbeg kelimesi ile ilgili karşılaştırma malzemeleri de aşağıda sıralanmıştır:

elbek, *elpek* ‘reichlich’. *elbek meŋgü toj* ‘das reichliche, ewige Mahl’, CC 150, 4; *elbeklik* ‘Überfluss, abundancia’ CC 140, 5; krş. CC’nin Türkiye Türkçesine çevirisinde *elbek* ‘bol, geniş, zengin’ *elbek meŋgü toy* ‘zengin, ebedi ziyafet’, *elbeklik* ‘fazlalık (bolluk)’ (Grønbech 1942: 61). Grønbech, *elbek*, *elpek* kelimesinin Moğolca olduğunu kaydetmiştir.

elbek ‘bol, geniş, zengin’ (KTS 71); *elpek* ‘bol, geniş, zengin’ (KTS 72).

Tuv. *elbek* ‘bol, bereketli, mebzul’, krş. *elbekşir* ‘bollaşmak, bereketlenmek’; *elbekşil* ‘bolluk, bereket’ (Arıkoğlu-Kuular 2003: 40).

Alt. *elbek* ‘yeterli, bol; düz, geniş’; *elbek bargan mal emtir* ‘çok mal gitmiş meğer’; Altaycada *elbek* isminden fiil de yapılmıştır: *elbekte-* ‘yeterli ve bol yapmak’; *elbektet-* ‘yeterli ve bol yaptırmak’ (Gürsoy-Naskali-Duranlı 1999: 81).

Tel. *elbek* ‘geniş, enli’ (Ryumina-Sırkaşeva-Kuçigaşeva 2000: 35).

Yak. *älbä* ‘razmnojat’sya’; Kom. *älbäk*, Oyr. Soy. *elbek* ‘dostatok, obil’niy’, Hak. *ilbek* ‘obilie, širokiy, velikiy’, Yak. *älbä-χ* ‘mnogiy’ < Mo. *elbe* ‘viel, reichlich sein’, *elbe-g* ‘reichlich, überfluss’ (VEWT 40); *älägädä Hak. *ilēde* ‘mnogo’, Tel., Sag., Koyb. *ilädä* ‘genügend’; Tar. Küer. *äläk* ‘viel, sehr viel’; Soy. *elēn* ‘dovol’no’ (VEWT 39).

Bu kelimenin Moğolca olduğunda kuşku yoktur: *elwəg* ‘reichlich; überfluss’. [*elbe-g*, Yak. *elbä-*, Man. *elbe-*, vgl. *el deb, elege de*] *elwəgdjixə* ‘in grossen mengen vorhanden sein; reichlich sein’; *elwədjil* ‘überfluss, reichtum’; *elw^əgə* ‘viel, reichlich vorhanden sein; genug haben (des guten)’ (Ramstedt 1976: 120).

elbeg ‘bolluk; bol, bereketli, zengin; geniş veya bol (giysi vb.)’; *elbegken* ‘bol ve verimli, bol veya verimli şey’; *elbegsi-* ‘bol veya bereketli olmak, verimli olmak’; *elbegsil* ‘bolluk, çokluk, bereket, verimlilik’; *elbegsire-* ‘bol ve verimli olmak, bereketli olmak, bollaşmak’; *elbegtey* ‘bol, bereketli, verimli’; *elbegci-* ‘bollaşmak, bereketlenmek, bol ve verimli olmak, bereketli olmak, bollaşmak’, *elbegcigül-* ‘verimli ve bereketli hâle getirmek, bollaştırmak, bol olmasına yardım etmek’; *elbegcil* ‘bol olma süreci veya bol olma durumu’ (Lessing 2003: 487-488).

Sonuç

Tonyukuk Yazıtının I. taşın güney yüzünün 1. satırında geçen cümleyi aşağıdaki şekilde okuyup anlamlandırıyoruz:

Yagımız tegre *uçuk teg erti biz *elbeg ertimiz ‘düşmanlarımız etrafta tahl kabuğu, saman gibi (mec. yoksul, sefalet içinde) gibi idi; biz zengin (bolluk içinde) idik’.

Kaynakça

- AALTO, P.-G. J. RAMSTEDT-J. G. GRANÖ (1958): “Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei.” *Journal de la Société Finno-Ougrienne* LX/7, 3-91.
- ARIKOĞLU, E.-K. KUULAR (2003): *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- AYDAROV, G. (1971): *Yazık Orhonskih Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pis'mennosti VIII veka*. Alma-ata: Akademiya Nauk Kazakskoy SSR.
- BERTA, Á. (1995): Neue Lesung- und Deutungsvorschläge für die Inschrift Toñuquq. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* XLVIII (3), 313-320.
- _____ (2004): *Szavaimat Jól Halljátok, A Türk és Ujgur Rovásírásos Emlékek Kritisai Kiadása*. Szeged: JatePress.
- CC bk. K. GRØNBECH (1942).
- CLAUSON, S. G. (1972): *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: The Clarendon.
- DENY, J. (1941): *Türk Dili Grameri (Osmanlı Türkçesi)*. Çev.: A. U. ELÖVE. İstanbul: Maarif Vekâleti Matbaası.
- DTS bk. V. M. NADELYAYEV vd. (1969).
- EDPT bk. S. G. CLAUSON (1972).

- ELÖVE, A. U. (1958): "Bir Yazı Meselesi Üzerine." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten* 1958, 69-85.
- ERDAL, M. (1991): *Old Turkic word formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Turcologica: 7, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- ERGIN, M. (1970): *Orhun Abideleri*. İstanbul.
- GABAIN, A. v. (1988): *Eski Türkçenin Grameri*. Çev.: M. AKALIN. Ankara: TDK.
- GIRAUD, R. (1961): *L'Inscription de Bain Tsokto*, Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient.
- GRØNBECH, K. (1942): *Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. Kopenhagen. Türkçesi: *Kuman Lehçesi Sözlüğü*. Çev.: K. AYTAÇ. Ankara, 1992: Kültür Bakanlığı.
- GÜRSOY-NASKALİ, E.-M. DURANLI (1999): *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.
- KARCAVBAY, S. (2003). *Orhon Muraları*. Astana.
- KTS bk. R. TOPARLI vd. (2003).
- LESSING, F. D. (2003): *Moğolca-Türkçe Sözlük*. Çev.: G. KARAAĞAÇ. Ankara: TDK.
- MALOV, S. E. (1951): *Pamyatniki drevnetyurkskoy Pis'mennosti, teksti i issledovaniya*. Moskva-Leningrad.
- _____ (1952): *Eniseyskaya Pismennost Tyurkov*. Moskva-Leningrad.
- NADELYAYEV, V. M.-D. M. NASİLOV-E. R. TENİŞEV-A. M. ŞÇERBAK (1969): *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- ORKUN, H. N. (1936): *Eski Türk Yazıtları I*. İstanbul: TDK.
- _____ (1941): *Eski Türk Yazıtları IV*. İstanbul: TDK.
- RADLOFF, W. (1899): *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, die Inschrift des Tonyukuk*. Zweite Folge. St-Petersburg.
- RAMSTEDT, G. J. (1976): *Kalmückisches Wörterbuch*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae III.
- RECEBOV, E.-Y. MEMMEDOV (1993): *Orhon-Yenisey Abideleri*. Bakı.
- RÄSÄNEN, M. (1969): *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türk-sprachen*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII.
- RYBATZKI, V. (1997): *Die Toñukuk-Inschrift*. Szeged: Studia Uralo-Altaica.
- RYUMINA-SIRKAŞEVA, L. T.- N. A. KUÇIGAŞEVA (2000) *Teleüt Ağzı Sözlüğü*. Çev.: Ş. H. AKALIN; C. TURGUNBAYEV. Ankara: TDK.
- STEBLEVA, İ. V. (1965): *Poeziya Tyurkov VI-VIII. vekov*. Moskva: Izdatelstvo "Nauka".
- TAUBE, J. (2002): "Eine runentürkische Inschrift (Tonyukuk, 01-16) im Lichte von Jean Gebsters Geschichte der Bewusstwerdung (Mit einem Nachtrag zu Tonyukuk 17-32)." *Splitter aus der Gegend von Turfan, Festschrift für Peter Zieme anlässlich seines 60. Geburtstags*. Hrsg. M. ÖLMEZ-S.-C. RASCHMANN. İstanbul-Berlin, 333-365.
- TAVKUL, U. (2000): *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK.

- TEKİN, T. (1968): *A Grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington, The Hague: Indiana University.
- TEKİN, T. (1994): *Tunyukuk Yazıtı*. Ankara: Simurg.
- _____ (1995a): "Some Remarks on the Tunyukuk Inscription." *Beläk Bitig. Sprachstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag*, Hrsg. M. ERDAL-S. TEZCAN. Wiesbaden, 209-222.
- _____ (1995b): *Orhon Yazıtları, Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg.
- _____ (1999): "Hemçik-Çırgakı Yazıtı." *Türk Dilleri Araştırmaları* 9, 5-15.
- THOMSEN, V. (1924): "Alttürkische Inschriften aus der Mongolei." *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 78, 121-173.
- _____ (2002²): "Turcica." *Orhon Yazıtları Araştırmaları*. Çev.: V. KÖKEN. Ankara: TDK. 315-428.
- TOPARLI, R.-H. VURAL-R. KARAATLI (2003): *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- TUNA, O. N. (1957): "Bazı İmlâ Gelenekleri, Bunların Metin İncelemelerindeki Önemi ve Orhon Yazıtları'nda Birkaç Açıklama." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1957, 11-81.
- VASİL'EV, D. D. (1983): *Korpus Tyurkskih runičeskih pamyatnikov basseyna Yeniseya*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- VEWT bk. M. RÄSÄNEN (1969).

On A Problematic Sentence in The Tonyukuk Inscription*

Assist.Prof.Dr. Erhan AYDIN**

Abstract: The sound value of the symbol □ , which appears in the 8th line (T I G 1) of the Tonyukuk Inscription, has been debated for a long time, and efforts have been made to determine which sound or sounds correspond to this symbol. Since researchers have not been able to finalize discussion concerning the sound value of this symbol, the word as well as the sentence in which this symbol is found have been read and interpreted in a variety of ways. Scholars have usually preferred to attribute the sound value *aş* to this problematic symbol and to equate it with a similar symbol found in the Hemçik-Çırgakı (E41) Inscription. However, the *g²* sound, which appears beside the symbol □ and represents a front vowel, has been either overlooked or treated as a spelling error.

This article aims to attribute a new sound value to the symbol □ and therefore to re-read and re-interpret the word containing this symbol. It also attempts to demonstrate that the word has not been misspelled in any way. The first part of the article provides an overview of previous studies on this issue. The second part, where the author puts forward his own argument, is divided into three sections: 1) attributing **İb* double consonant sound value to the symbol □, 2) analyzing the word *uçuk*, 3) analyzing the word **elbeg*.

Key Words: Turkish runic texts, Kök Turks, Tonyukuk Inscription, *uçuk*, *elbeg*

---

* This article was presented as a paper in the 1st Symposium on Turkic Studies held at Gazi University, Ankara, 11-13 May 2005.

** Erciyes University, Faculty of Education, Department of Turkish Education / KAYSERİ
erhana@erciyes.edu.tr

О проблемном предложении в надписях Тоньюкука *

Доцент Доктор Эрхан АЙДЫН**

Резюме: Звуковое значение символа □ имеющего место в 8-й строке надписи в честь Тоньюкука (T I G 1), долгое время являлось спорным и проводились работы для определения звука или звуков, которые обозначены данным символом. Однако в связи с тем, что решение относительно того, какой звук или звуки обозначены данным символом, окончательно не принято, слово и предложение с данным символом читалось и осмысливалось по-разному. Упомянутому символу, как правило, придавалось звуковое значение в виде *au*, и данный символ приравнивался к похожему символу из надписи Хемчик-Чыргака (E 41). Однако расположенный около символа □ и обозначающий звонкую гласную звук g^2 игнорировался или же представлялся как ошибочно написанным.

В данной работе символу □ придается иное звуковое значение и слово, содержащее данный символ, читается и осмысливается по-новому, а также приводятся работы с целью доказать, что в надписи отсутствуют какие-либо ошибки или упущения. В первом разделе работы касается проведенных ранее исследований, затем раздел, посвященный собственным выводам подразделяется на три части: 1) символу □ придается звуковое значение парной согласной **lb*; 2) исследование слова *учук*; 3) исследование слова **elbeg*.

Ключевые Слова: руническая письменность турок, Гёктурки, надпись Тоньюкука, *учук*, *элбег*

---

* Данная работа представлена на I-м Симпозиуме Исследований Тюркологии (Университет Гази / АНКРА), проведенной 11-13 мая 2005 года .

** Университет Эрджиес, Факультет педагогики, Кафедра изучения турецкого языка / КАЙСЕРИ erhana@erciyes.edu.tr